

VILÁG- TÖRTÉNET

5. (37.) évfolyam 2015. 2.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZET FOLYÓIRATA

SZARKA LÁSZLÓ

A SOKNEMZETISÉGŰ BIRODALMAKTÓL
A MULTIETNIKUS NEMZETÁLLAMOKIG

GYARMATI ENIKŐ

AZ OSZTRÁK–MAGYAR MONARCHIA
AZ I. VILÁGHÁBORÚ CENTENÁRIUMÁNAK
ANGOLSZÁSZ TÖRTÉNETI IRODALMÁBAN

MILE BJELAJAC

SZERBIA A NAGY HÁBORÚ KITÖRÉSÉNEK
100. ÉVFORDULÓJA KAPCSÁN KIBONTAKOZÓ
TÖRTÉNÉSZPÁRBESZÉDBEN

ÁBRAHÁM BARNA

A SZLOVÁKKÉRDÉS NEMZETKÖZI DIMENZIÓI
AZ I. VILÁGHÁBORÚ ÉVEIBEN

SZEMLE

FARKAS ILDIKÓ, DEMETER GÁBOR ÍRÁSAI

VILÁGTÖRTÉNET
A Magyar Tudományos Akadémia
Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézetének folyóirata

Szerkesztők

Bottoni Stefano (felelős szerkesztő)
Bíró László (szerkesztő), Farkas Ildikó, Martí Tibor,
Skorka Renáta (rovatvezetők)
Katona Csaba (olvasószerkesztő)

Szerkesztőbizottság

Glatz Ferenc (elnök), Anderle Ádám, Borhi László,
Erdődy Gábor, Fischer Ferenc, Fodor Pál, Klaniczay Gábor,
Majoros István, Papp Imre, Pók Attila, Poór János

TARTALOM

A Nagy Háború regionális olvasatai (Szarka László)	165
<i>Tanulmányok</i>	
Szarka László: A soknemzetiségű birodalmaktól a multietnikus nemzetállamokig. Kelet-közép-európai nemzet- és államépítő nacionalizmusok az I. világháború éveiben	171
Gyarmati Enikő: Az Osztrák–Magyar Monarchia az I. világháború centenáriumának angolszász történeti szakirodalmában	193
Mile Bjelajac: Szerbia a Nagy Háború kitörésének 100. évfordulója kapcsán kibontakozó történészpárbeszédben	217
Ózer Ágnes: Szerbiában a helyzet változatlan. Az I. világháború szerbiai megítélése és a legújabb külföldi szakirodalom recepciója	241
Ábrahám Barna: A szlovákkérdés nemzetközi dimenziói az I. világháború éveiben. Historiográfiai áttekintés	257
Kürti László: Identitás és propaganda Manno Miltiades I. világháborús művészetében	289
Gabriela Dudeková: Család és túlélési stratégiák az I. világháborúban. Hosszú távú változások a szlovák társadalomban	311
<i>Szemle</i>	
Kokugagu a Meidzsi-kori Japánban. A modern japán nemzettudat kialakulása (Farkas Ildikó)	333
A Balkán-háborúk képe a francia szakirodalomban (Demeter Gábor)	338
Az albán tűzfészek szerepe a világháború kirobbanásában (Demeter Gábor)	341

Jelen számunkat szerkesztette: Szarka László

Szerbiában a helyzet változatlan

Az I. világháború szerbiai megítélése
és a legújabb külföldi szakirodalom recepciója

A 2014-es év világszerte az I. világháború kitörésének százéves évfordulójára való megemlékezések jegyében telt, nem volt olyan hírközlési eszköz, amely ne foglalkozott volna az évfordulóval. Tekintettel Szerbia történelmi helyzetére, és figyelembe véve a közelmúlt eseményeit is, a szerb történetírás külön figyelmet érdemel. Ebben a cikkben a százéves évforduló kapcsán az elmúlt években íródott és megjelent szerb történeti munkák sajátosságairól kísérlünk meg összefoglalót adni: mit gondol, milyen új eredményekhez jutott és milyen új következtetéseket vont le 2014 őszéig a szerb történettudomány a világháború kapcsán, illetve miként reagál a külföldi szakirodalomra. Nemcsak tudományos körökben folyik azonban a történelem értelmezése, hanem a legszélesebb társadalmi csoportok is szívesen nyilvánítják ki véleményüket az egyes történelmi események kapcsán. Ez a sajátos „historiográfiai diskurzus” nem csupán szakmai körökben – folyóiratokban és monográfiákban – zajlik, hanem a sajtóorgániumokban, sőt a ponyvairodalomban is. A szerb nemzet történelmi emlékezete pedig a napi- és hetilapokban, illetve más színes kiadványokban napvilágot látó történelmi visszatekintésekből táplálkozik. Erre is reflektálni kívánunk.

A szerb történetírás új körülmények között

A szerb történetírásnak az elmúlt két évtizedben nehéz feladatokkal kellett megküzdenie. Itt elsősorban azokra a múltbéli meggyőződésekkel és sztereotípiákkal való küzdelemre kell gondolni, amelyek hozzájárultak, hogy a közös délszláv állam véres körülmények között bomoljon fel, valamint az 1990-es évek boszniai és horvátországi háborúihoz. Az egykori Jugoszlávia szétesését ugyanis – szabadon állíthatjuk – „historiográfiai alapozások” előzték meg. Ebben a szerb történészek nem voltak egyedül, de a háborúk következményeiért őket is erkölcsi felelősség terheli. A modern kori háborúk legsúlyosabb éveiben – a nemzetközi zárlat idején – úgy tűnt, hogy a szerb történészek között kialakult egy olyan informális történészgeneráció, amely olyan fiatal történészekből toborzódott, akik álláspontjaikkal, kutatási módszerekkel egyfajta „tudományos” tiszteletet tudtak kivívni maguknak. Elsősorban azért, mert az ifjabb nemzedék tagjai nem viselték magukon a háborút megelőző időszak történetírói tevékenységének erkölcsi súlyát, sem pedig a Szerb Tudományos Akadé-

mia tagjai által szerkesztett Memorandum megfogalmazásában nem vettek részt. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy egyesek közülük két évtized múltán nem kerültek ennek a nemzeti stratégiaként megfogalmazott iratnak a hatása alá.

A délszláv háborúk után szembe kellett nézni azzal, hogy a szerb államiság – ha a Vajdaságot mint a kereteiben maradt, magas szintű autonómiával rendelkező tartományt nem vesszük figyelembe – már csak az 1914 előtti szerb állam területeire terjed ki. Ezért a szerb történettudománynak le kellett vetkőznie a „jugoszlávizmus” mázát, hogy a felszínre kerüljön az igazi szerb historiográfia. Ez a folyamat egyáltalán nem volt egyszerű, és még napjainkban is tart.

Az egyik hetilapban a szerb történettudományt az álnéven író szerzők a következőképpen jellemezték: „Nagyon nehéz ma a szerb történészeket valamilyen módon csoportokba osztani. Történetírói iskolák szerint a szerb történészeket német, francia, angol, orosz és amerikai iskolákba sorolhatjuk... A történészek egyes politikai csoportosulásokhoz való tartozása hatással van a tudományos munkásságukra is. Ennek következményeként a következő módon is besorolhatók: monarchisták, köztársaságiak, kommunistáknak, nacionalistáknak, Soros-ösztöndíjasok,¹ szabadkőművesek. [...] A legújabb politikai és gazdasági helyzet egy újfajta történésztípust nevelt ki: olyanokat, akiket valamelyik vezető politikai párthoz való tartozás magas posztokra juttatott különféle intézményekben. Ezek a személyek ma diplomaták vagy nagy állami vállalatok vezetői. [...] A szerb nép történelméről való írásmódot a következőképpen lehet jellemezni: nemzeti, kritikai, összegező, nemzetietlen és propagandista.”² A felosztás nem tudományos kritériumok alapján történt, de a nézetkülönbségek árnyalatait igen plasztikusan tükrözi, és nincs is olyan távol az igazságtól.

A Memorandum szemlélete

Az I. világháború kitörésének 100. évfordulóján a szerb történetírás szembeszáll minden olyan értékeléssel, amely a háború kezdetére okot adó szarajevói merényletet elkövető Gavrilo Principet nem a szerbség nemzeti hőseként, hanem egy terroristaszervezet tagjának minősíti. A világgal szembeszálló „historiográfiai diskurzusban” a szerb történészek azon generációja is színt vallott, amelyik a 20. század végén más pozíciókból értékelte a szerb történelem egyes jelenségeit, így az I. világháború kitörésének körülményeit is.

1986-ban, a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia egyes tagjai által megfogalmazott, Memorandumnak nevezett, a szerb nép helyzetét elemző iratba is bekerült az I. világháborúról alkotott vélemény. A tervezet szerzői úgy látták, hogy a szerb nép nem tudott a „saját nemzeti történelmében támaszra találni, mert több mint fél évszázadon keresztül meg volt bélyegezve azzal, hogy a többi délszláv nép börtönőre volt. [...] Sok tekintetben maga a történelem is kérdésessé vált. Az a de-

1 Itt a szerzők azokra a tudósokra gondolnak, akik az egykor működő Soros Alapítványtól kutatásaikhoz pénzt kaptak, vagy a Budapesten működő Közép-európai Egyetem hallgatói voltak.

2 Kresović–Đurić Mišina, 2013.

mokratikus és polgári hagyomány, amelyért a 19. században Szerbia harcolt, és amit kiharcolt – a hivatalos történetírás szűkkeblűsége és nem tárgyilagos jellege miatt – a közelmúltig a szerb szocialista mozgalom árnyékában maradt.” A szerb polgári társadalom igazi kulturális és államszervezői tevékenységét elhallgatták, szűkkeblű, szegényes képet alkottak róla, hogy az így „eltorzítva senkinek sem szolgálhatott szellemi és erkölcsi támaszként, sem pedig nem válhatott a történelmi tudat őrzőjévé és megújítójává. A bosznia-hercegovinai szerbek és az egész délszláv fiatalság – amelyhez az Ifjú Bosznia (Mlada Bosna) is tartozott – becsületes és bátor felszabadító nézetei is hasonló sorsra jutottak...” Osztályideológiai szempontokból kiindulva háttérbe, az ausztro-marxisták, a nemzeti felszabadító mozgalom ellenségei mögé szorították őket.³

Ekmečić: „Sötétség lebeg felettünk”

Már 2013 őszén és telén is nyilvánvalóvá vált, hogy a szerb történészeknek, ezáltal pedig a szerb történetírásnak az I. világháború kapcsán nézetkülönbségei lesznek a környező országok és a nemzetközi nagyhatalmak történelmi iskoláinak képviselőivel. Mind Európában, mind pedig Amerikában jelentek meg olyan művek és tanulmányok, amelyekből arra lehetett következtetni, hogy a 21. század történetírása az új politikai erőviszonyokhoz fog igazodni. Az első, aki erre reagált, az egykor Szarajevóban, ma Belgrádban élő Milorad Ekmečić akadémikus volt, aki a Szerb Szocialista Párt *Pečat* című hetilapjának áttekintést írt *Sötétség lebeg felettünk* (Mrak lebdi nad nama) címmel.⁴

Ekmečić akadémikus szerint a háború kitörésével és a szarajevói merénylettel kapcsolatosan vannak újonnan felfedezett adatok, az összegezésre és a helyes következtetések levonására azonban még sokáig nem fog sor kerülni. Az előítéletek ugyanis, amelyek 1914 előttről származnak, annyira megterhelik a tudományt, hogy ezt a feladatot még sokáig nem lehet elvégezni, és így Szerbiát sem lehet megszabadítani az előítélettől, hogy ő a felelős az I. világháború kitöréséért. „Ezek az előítéletek olyan mélyek és általánosak, hogy csak azokat kezelik igazsággént.” Ekmečić felsorakoztatja a szarajevói merénylet kapcsán keletkezett elméleteket. Eszerint az rendőri összeesküvés, politikai merénylet vagy úgynevezett „magyar összeesküvés” volt. Utóbbi szintén a trónörökös meggyilkolását tervezte, de politikai merénylet keretében játszódnak volna le. A „magyar összeesküvés” a kettős monarchia keretein belül létező elégedetlenséggel hozható kapcsolatba, és a Monarchia további fennmaradásának útjairól szólt.

Ekmečić komolyan taglalja a magyar önállósodási törekvések megerősödését is. Véleménye szerint „a magyar önbizalom megnövekedéséhez nagymértékben hozzájárult a lakosság demográfiai növekedése. 1910 körül a magyarok először érik el a történelmük folyamán, hogy az elgondolt nagy Magyarország területén – Fiumétől a moldvai határokig – a magyar lakosság számaránya meghaladja az

3 *Memorandum*, 1986.

4 Ekmečić, 2013.

50%-ot. Az 1848-as forradalom idején népességük csak a harmadát tette ki. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy az egyes területeken is ilyen arányú a többségük, de az étvágyuk, hogy a nemzeti határokat várakkal jelölték meg, mint amilyen a zimonyi Gárdos, valamint mindenütt a középkori határok mentén, a 20. században veszélyesen nőni kezdett. A közös kormányban a magyarok és az osztrákok nem viselkedtek mindig egyformán. Létezett bizonyos fokú ellentét abban a kérdésben, hogy Bosznia-Hercegovina a Monarchia melyik részéhez tartozzon, mert annak egyes részei a középkorban a Magyar Királyság kereteiben voltak.” Ilyen volt a horvátkérdés is. A legtöbb összetűzés azonban abból fakadt, hogy a magyarok és a délszlávok együttműködését milyen mértékben kellett a bécsi kormánynak a tudomására hozni. „Magyarország ebben az időszakban úgy néz ki, mintha égne, annyi volt a belső merénylet a magas állami tisztviselők és közéleti személyek ellen. [...] Más szóval, a merényletek hatásában a magyarok jobban hittek, mint a délszlávok, de ez a két növényi organizmus láthatatlanul ugyanazon föld alatti nedvekből táplálkozott. [...] A dolgok ilyen állása mellett a magyar és a szerb szabadkőművesek között is létezett együttműködés, ami 1909 és 1914 között megfoghatatlan. [...] Mindenesetre nincs olyan dokumentum, amely bizonyítaná, hogy a magyar és a szerb szabadkőművesek a merénylet előtt találkoztak volna...”

Szerinte téves az Ifjú Boszniát szervezetnek nevezni. Az egy önmagából fakadó mozgalom volt, és nem egy szervezet, amely a szerb nép egyesülését kívánta. Célja egy olyan tengelynek a létrehozása volt, amely elősegíti a délszláv állam létrejöttét. Mint minden más mozgalommal kapcsolatban, talán helyénvalóbb volna föltenni a kérdést: ki nem támogatta, mint azt, hogy ki tartozott hozzá. Ebben a programszerű írásában Ekmečić az Ifjú Bosznia létrejöttének okát Bosznia etnikai szerkezetének megváltoztatásában látja, s azt Andrássy Gyula miniszterelnökségének idejére vezeti vissza. Szerinte a Drina mentére betelepített muzulmán és katolikus lakossággal „a szerbek etnikai kontinuitását kellett megszakítani”. Majd a következőket állítja: „Nem lehet megérteni az Ifjú Boszniát, sem pedig bármilyen történetet elkezdni róla, mielőtt egy pillantást vetnénk arra a térképre, amely ennek az etnikai képnak a megváltoztatásáról tanúskodik, a katolikusok, különösen a németek javára. Látván ezeket a változásokat, a boszniaiak attól féltek, hogy a szemük láttára erősödik a német kisebbség. A városok utcáin mind többen beszéltek németül, és egyre szaporodtak a házak falain a német nyelvű kézműves és kereskedő cégtáblák...” Mindez mutatja, miért lázadtak az Ifjú Bosznia tagjai.

Ekmečić kiemelései azonban nemcsak a történelmi események ismertetésére szorítkoznak, hanem azoknak a téziseknek a nyomatékosítására is, amelyek a 20. század 90-es éveiben, a szerb nacionalizmus előretörésének időszakában az egykori délszláv államhoz tartozó országrészekben nemzeti alapú véres polgárháborúhoz vezettek. Erről vall többek között a következő állítás is: „A szerb néppel szemben egy történelmileg hosszan tartó, csendes népiértés folyik. Ez a folyamat máig sem fejeződött be. Ez az oka annak, hogy ma a világ izgalomba jött annak kapcsán, ki a felelős az I. világháború kitöréséért. Sötétség lebeg felettünk.”

Ekmečić az I. világháború történetével foglalkozó, szerte a világban megjelenő tanulmányokat és más nyomtatott publikációkat nem tartotta sem toleráns-

nak, sem pedig tudományosan megalapozottnak. A versailles-i béke által létrehozott, Franciaország vezetése alatt álló demokratikus világrend felbomlása két Jugoszlávia megdöntését idézte elő. Az elsőét 1941-ben, a másodikét 1992-ben. „Mint 1914-ben, ma is sokan meg vannak győződve arról, hogy ezért a Mlada Bosna, a szerb kormány, a szerb nép és a mögötte álló állam a vétkesek. A nagy lármától a múlt történéseiből semmi mást nem lehet kivenni” – szögezte le Ekmečić.

A „paradigmaváltás” okai

2014 januárjában Miroslav Jovanovićnak, a belgrádi bölcsészettudományi kar rendes egyetemi tanárának elhalálása alkalmával közzétettek egy vele készített interjút.⁵ Ebben az interjúban Jovanović nemcsak arról szólt, hogy óvakodni kell a „kocsmái történetírástól”, hanem arra is rámutatott, hogy a történetírásban az I. világháború értékelése tekintetében sajátos „paradigmaváltás figyelhető meg”, amelyen a nyugati történészek igen szisztematikusan, alaposan és figyelmesen dolgoznak. Ugy vélte, ezt a megváltoztatott paradigmát a 2014 nyarára tervezett szarajevói megemlékezésen hozzák nyilvánosságra. Jovanović szerint „egy olyan folyamatról van szó, amelynek nem sok köze van a tudományhoz, annak ellenére, hogy ebben a folyamatban jelentős szerepük volt a történészeknek. Egy olyan általános folyamatról, amely elsősorban politikai, ideológiai és társadalmi téren érezhető, és amely a hidegháborús évek befejezéséből következik. Az ebből a háborúból vesztesként kikerült Oroszország és Szerbia szerepét felülvizsgálják, és ezért került sor a paradigmaváltásra. Ezért hangsúlyozzák ismételten Gavrilo Princip kapcsán Szerbia mint az első világháború előidézője jelentőségét, és Oroszország felelősségét, amely »Szerbia mögött állt.«” (Itt Jovanović Shean McMeekin *July 1914: Countdown To War* című könyvére és Christopher Clarkra gondol.)

Ez nem jelenti azt, hogy ez a paradigma az ezt megelőző időszakban nem volt jelen folytonosan a német és az osztrák historiográfiában, hanem csupán a pálya szélére szorították. A francia, az angol, az orosz és az amerikai historiográfia felfogása szerint a németek által tervezett összetűzés eredményezte az I. világháborút. Németországban a korábbi megítélés megváltozását Fritz Fischernek a Német Császárság felelősségét hangsúlyozó, 1960-as években megjelent tanulmányai jelentették, amely felfogás ezt követően általánosan elfogadottá vált. Jovanović attól is elzárkózott, hogy a szerb érdekek egyedüli védelmezőinek az oroszokat kiáltás ki. Szerinte Oroszország a szerb történelemben mindig jelen volt, és fontos helyet foglalt el azokban a pillanatokban, amikor Szerbiával, a Balkánnal kapcsolatban nemzetközi döntések születtek, de mindig saját érdekeit helyezte előtérbe.⁶

Vasilije Krestić akadémikus 2014 nyarán arra a kérdésre, mit gondol azokról a kísérletekről, amelyek arra töreksenek, hogy Szerbiát tegyék felelőssé a háború

⁵ Jovanović, 2013.

⁶ Miroslav Jovanović (1962–2014) kortárs szerb történész, a belgrádi bölcsészettudományi kar rendes tanára volt.

kitöréséért, Krestić azt válaszolta: „Azzal, hogy Szerbiát támadják, a Nyugat tulajdonképpen Oroszországot támadja. Mi Oroszországgal mindig szoros viszonyban voltunk, és ettől nem tudunk szabadulni. A cél az, hogy Oroszországot tegyék felelőssé a háború kitöréséért, de az nem igaz. Szerbia sem akarta a háborút. Szerbia ebbe a háborúba akaratan kívül, a Balkán-háborúktól kimerülve került. A háború kitörésének pillanatában Putnik vajda, a szerb vezérkari főnök Ausztriában fürdőzött. Biztosan nem lett volna ott, ha háborút terveztünk volna.”⁷

Vlada Stanković, ugyancsak a belgrádi bölcsészkar professzora, a szerb historiográfiát is felelősnek tartja az előállt helyzetért. Ezt azzal magyarázta, hogy Szerbiában kevés az „igazi történész”, de annál több a „kvázi történelem”. Nézete szerint a szerb történetírásban több évtizedes elmaradás észlelhető, ami a II. világháború utáni időszakban tetőzött. „Ha összehasonlítjuk, mennyivel előrehaladottabb a környező országok, a magyarok, a bolgárok vagy a horvátok historiográfiája, szomorúság vesz rajtam erőt.” Stanković ezért a helyzetért az államot is felelősnek tartja. Példaként hozza fel azokat az angol nyelven megjelent könyveket, amelyek szemmel láthatóan nem viseltetnek jóindulattal Szerbia iránt, és csodálkozással állapítja meg, hogy ezeket az állításokat senki sem cáfolta meg.

A szerb történetírás válaszai, érvei

Sajátos módon, talán valamennyire más modorban folytatta az Ekmečić által megkezdett gondolatsort Ljubodrag Dimić, napjaink szerb történetírásának kiemelkedő egyénisége. Mielőtt Gavriło Principről írt volna, Dimić mélyreható és komoly kutatásokat folytatott a két világháború közötti szerb társadalomtörténet terén. Kiváló tanulmányt írt a Szerb Kultúrklub hatásáról a szerb értelmiségi körökre, s ezzel a szerb történészek középnemzedékének vezéregyéniségévé nőtte ki magát. 2013-ban a Szerb Tudományos Akadémia levelező tagjává választották. Munkásságával és kutatásaival európeerként vált közismertté, és ekkor már a több éve súlyos beteg Andrej Mitrović akadémikus⁸ helyét töltötte be. Dimićnek nem sikerült kiegyensúlyozni a konzervatív és a nagyszerb nacionalista történészgárda nézeteit az akadémia berkeiben. A mérsékelt nacionalista Čedomir Popov halálát követően a vezető szerep – ha formálisan nem is – a Történettudományi Osztályban végérvényesen az extrém vonalvezetést képviselő Vasilije Krestić akadémikusnak és körének jutott.

Dimić szintén a belgrádi *Pečat*nak adott nyilatkozatában a következőket mondta.⁹ „A mai Szerbia, a hágai tortúrákhoz szoktatva, azzal, hogy katonáit és államférfijait ellenségeinek kiszolgáltatja, ma arra is képes volna, hogy Principet is kiszolgáltatassa.” Ezt pedig teszi azzal, hogy a nyakát töri azt bizonygatva, hogy semmi köze sem volt hozzá, vagyis hallgatólagosan elfogadja, hogy Princip és az Ifjú Bosznia tagjai

7 Krestić, 2014.

8 Andrej Mitrović (1937–2014), akadémikus, történész kutatásainak középpontjában a Balkán-félsziget államainak és az egykori Jugoszláviának a története állt a 20. század első felében. Az I. világháborúval két könyvében is foglalkozott. Mitrović, 1981, 1984.

9 *Pečat*, 305. sz. 2014. február 7.

olyan valamit képviseltek, amitől a legjobb minél távolabb tartania magát. Eközben teljesen elhanyagolják azt az osztrák–magyar bűnt, amelyet a Monarchia Bosznia-Hercegovinában hajtott végre, legnagyobbbrészt a szerb lakosságon. „Princip elsősorban nemzeti forradalmár, másodsorban zsarnok gyilkos. [...] Azzal az állítással, hogy merénylő, csak arról a gazságról és terrorról akarják elterelni a figyelmet, amelyet az Osztrák–Magyar Monarchia alkalmazott egy néppel, mégpedig a szerb néppel szemben. Amióta Bécs megszállta Bosznia-Hercegovinát, ott olyan kényszerítő és nagymértékű repressziós intézkedéseket vezetett be, amelyek magukon hordozták a zsarnokság minden jelét. Azt is szem előtt kell tartani, hogy abban az időben, a 19. század 90-es éveiben és a 20. század első évtizedében, Európa tele volt olyan egyénekekkel, akik egyes országok erőszakos viselkedésére erőszakkal válaszoltak, és ezeket az egyéneket tirannus gyilkosokként tartják számon. Princip csak egy volt ezek közül, akinek példaképei a Fiala Olaszország, a német kulturális örökség vagy az orosz népiesség. Ebben a történetben Princip még egy vonulatot képviselt, azt pedig az Obilicék kultusza jellemezte, vagyis az áldozatkészség. [...] Mindez pedig arról vall, hogy a bűnösség komplexusát sikeresen és mélyen elhintették a szerb tudatban. [...] Ha az Osztrák–Magyar Monarchia nem szállja meg Boszniát, és nem terrorizálja az ottani szerbeket, a szerbeknek nem kellett volna fegyvert fogniuk, hogy a szabadságukért harcoljanak. Ez az igen érthető ok-okozati összefüggés a hazai közvélemény számára szinte ismeretlen.”

Ljubodrag Dimić véleménye szerint a számos rosszindulattól vezérelt angol nyelven megjelent kiadvány mellett egy régebben, még 1961-ben megjelent könyvről megfigyelhető a történészközösség, mégpedig Fritz Fischer könyvéről (*A császári Németország hadicéljai, 1914–1918*).¹⁰ Dimić szerint olyan jelentős könyvről van szó, amely elsősorban azzal a törekvéssel foglalkozik, amely Bismarck halála után, évtizedekkel az I. világháború kitörése előtt Németország világhatalmi helyzetét szerette volna bebiztosítani, és ez volt az oka az I. világháború kitörésének is. Ez a tény a legújabb európai és amerikai „felülvizsgálatokból” kimarad. Ezek a megítélésbeli változások azonban azt is magukban foglalják, hogy az I. világháborút lezáró versailles-i rendszer már magában hordozta a II. világháború kitörésének okát is. Dimić ugyan nem vitatja el az elsősorban angol nyelven megjelent könyvek szerzőitől a véleménynyilvánítás jogát, azt viszont furcsának tartja, hogy ezekre a százéves évforduló előtti években napvilágot látott könyvekre napjainkig szinte senki sem reagált.

Talán éppen a nyugati irodalomban megjelenő álláspontok késztették Ljubodrag Dimićet egy könyv megírására – Mira Radojevićtal együtt –, amely a *Szerbia a Nagy Háborúban 1914–1918* (Srbija u Velikom ratu 1914–1918) címmel jelent meg 2014 nyarán.¹¹ Már a kötet előszavából is kiderül, hogy Mira Radojević és Ljubodrag Dimić attól tartanak: a Nagy Háború kapcsán a történészek szemléletét meghatározzák „azoknak a hatalmi központoknak a politikai érdekei, amelyek az első világháborúról alkotott történelmi kép megváltoztatását szorgalmazzák. [...] Mekkora

¹⁰ Fischer, 1961.

¹¹ Radojević–Dimić, 2014.

lesz az esélye a tudományosságnak felülkerekednie a jövőben kortársaink (történelmi) tudatának alakításában, és ellenállni a tudománytalannak?” – tették fel a kérdést a szerzők. Nézetük szerint „kortárs történelmünk már huzamosabb ideje a revizionista történetírás nyomása alatt áll, amely a politika hatása és szükséglete miatt megsemmisíti a múlttól idáig elfogadott álláspontokat; megköveteli a történelmi perspektíva megváltoztatását, amit igen szűk számú forrásra alapozva tesz, hozzáidomítja a következtetéseket, és kitaróan elvárja a radikális fordulatot a múlt kutatásában.” Ezt a folyamatot a szerzők „revizionista ellencsapás”-ként könyvelik el, és egyben el is utasítják. A tudományos módszer elleni támadással a már meglévő társadalmi emlékezetet tesszik értelmetlenné, és megkérdőjelezzik a történettudomány célszerűségét, és megtagadják a történetírás erkölcsét. „Mert leplezetlenül jelen van az a politikai szükséglet, hogy megváltoztassák a 19. század végéről és a 20. század elejéről alkotott képet, mint ahogyan az elmúlt rövid, de véres évszázadban is többször tették már. Ez mutatkozik meg abban a brutális *történelmi revizionizmusban*, amely megtagadja a tudományosság elvét és módszerét a kutatásban, és a politika diktátumát követi. Így volt ez mindig, amikor megteremtették, megtagadták vagy lerombolták az új világrendet (1918, 1933, 1939, 1945, 1989...). Így van ma is.”¹²

A kötet hangsúlyosan felsorakoztatja azokat a történelmi eseményeket, amelyek több évtizeden keresztül odáig vezettek, hogy a 19. században „megteremtették a modern szerb államot”. A környező balkáni népektől eltérően sikerült neki helyet biztosítani a kortárs Európa történelmében. A szerbkérdés – ha a szerb nép különböző részeinek Szerbiával való egyesülési törekvéseként fogjuk fel – egy időszakban az európai történelem fontos kérdése is volt. E kérdésben összeütköztek a nagyhatalmak érdekei – véli Radojević és Dimić. Szerintük a hatalmak csak abban voltak érdekeltek, hogy a nemzetközi problémákat kiegyezésekkel oldják meg a már létező „európai rend” keretein belül. De nem voltak érdekeltek abban, hogy „a kis népeket azon törekvéseikben támogassák, hogy önállóságukat önerejükkel szerezzék meg”. Szerbia nemcsak hogy megszüntette több évtizedes függőségét az Osztrák–Magyar Monarchiától, hanem lezárva nagyhatalmi terjeszkedésének egyedüli szabad – délkeleti – irányát is, komoly ellenféllé lépett elő. A hosszan tervezett balkáni „kis háború” egybeesett Berlin törekvéssel, hogy Németországot világhatalmi helyzetbe hozza.

A nemzetközi viszonyok átalakulása következtében kirobbant háború történetét írta meg Mira Radojević és Ljubodrag Dimić oly módon, hogy művükhöz csak a szerb történetírás eredményeit használták föl. Szerb szemszögből világították meg az I. világháborúval kapcsolatos kérdéseket, és válaszoltak azokra a művekre, amelyekben a világháború kitöréséért Szerbia felelősségét helyezték előtérbe. A szerzők könyvüket hat fejezetre osztották. Magával a háború kitörésével a második fejezetben foglalkoztak. Ezt a fejezetet a berlini kongresszustól a szarajevói merényletig terjedő időszaknak szentelték.

Az előzmények bemutatásából is világosan kitűnik, hogy a berlini kongresszust a német imperializmusnak a balkáni népek elleni első „nyílt csapásának” tart-

12 Uo. 5–6.

ják. Ebben a történelmi korszakban Szerbia előtt számos kihívás állt, többek között az is, hogy megőrizze és megerősítse új állami függetlenségét, hogy összekovácsolja a nemzetet, valamint érdekei megvédésének céljából akár Ausztriában, akár Oroszországban nemcsak kezesre, hanem biztos külpolitikai támaszra is találjon. A berlini kongresszus határozatainak közvetlen hatással voltak Szerbia fejlődésére. A döntések a veszélyeztetettség érzését is előidézték, mert megnőtt az akkori nagyhatalmak hatása a Török Birodalom azon területeire, ahol a szerb nép élt. Emellett nagymértékű elégedetlenséget idézett elő, hogy „az új szerb határokon kívül maradtak olyan területek is, mint Ó-Szerbia (Raska, Koszovó és Metóhia, Észak-Macedónia) és Bosznia-Hercegovina”, az a két területi egység, ahol a szerbség relatív többséget képezett. A szerbségnek különösen fájt, állítják a kötet szerzői, hogy a szerb államiság bölcsője, a „szent szerb föld”, továbbra is török terület maradt. Ezekkel a sérelmekkel indult el Szerbia modern kori fejlődésének útján, amelyekre minden válságos időszakban a szerb történetírás is hivatkozott, így az 1914-es események közül különösképpen a szarajevói merénylet taglalása során.

Az Ifjú Boszniáról a trónörökös elleni merénylet kapcsán azt állítják, hogy az „egy széles körű ifjúsági mozgalom részeként, mindenféle kötöttségek ellen lázadva, így az annexió ellen is, a »tömeges nacionalizmus« hatása alatt, identitásának bizonyítékaként” hajtotta végre a trónörökös elleni merényletet. Abban a pillanatban azonban, a szerzők szerint, „nem lehetett tudni, hogy Gavrilo Princip lövései mennyire fogják felgyorsítani a történelmi folyamatokat”.¹³ Lényegében, szögeznek le a szerzők, „a szarajevói merénylet olyan politikai bűntett, amelyet egy nemzeti ifjúsági szervezet hajtott végre”.¹⁴ Az összeesküvés egészében a boszniai fiatalok műve volt, semmilyen bizonyítékot nem találtak arra, hogy a szerb kormányt bármilyen módon beavatták volna. Viszont a Fekete Kéz nevű szervezet boszniai hálózatának létezését sem tagadják. Majd leszögeznek: „A civil és a katonai szervek ellenségeskedését a Drina túlsó partján az osztrák–magyar kémiszolgálat is regisztrálta Boszniából.” Az ilyen jellegű tevékenységet azonban a hivatalos körök ellenezték, így maga a kormányfő, Nikola Pašić is.¹⁵ A szerb történetírás egybehangzó véleményét is megfogalmazták a szerzők, miszerint a szarajevói események kapcsán az európai közvélemény már előítéletektől áthatva mondta ki ítéletét Szerbiáról és a szarajevói merényletben részt vevő szerbekről is. Itt külön utalnak az angol sajtóban megjelent cikkekre, amelyekben szinte egyöntetűen a Nagy-Szerbia eszméjét képviselő köröket vádolták a merényletért és a világméretű Nagy Háború kitöréséért. Ezekről az eseményekről írva pedig az „elvakult gyűlölet” vezérelte őket minden Szerbiával kapcsolatos megállapításukban.

A szerb történészek fiatalabb és középnemzedékének három képviselőjével – Momčilo Pavlovićyal, Predrag Markovićyal és Ljubodrag Dimić akadémi-kussal – folytatott beszélgetést a belgrádi *Nedeljnik* című hetilap szerkesztője, Veljko Miladinović.¹⁶ Ezzel zárta le a hetilap a hat hónapig tartó beszélgetéssoro-

13 Uo. 75.

14 Uo. 76.

15 Uo. 77.

16 Miladinović, 2014.

zatot. Ennek a záró beszélgetésnek az alapgondolata akörül mozgott, vajon a szerb történészeknek sikerült-e válaszolniuk arra a kihívásra és revíziós kísérletre, amelynek a középpontjában az I. világháború kitörésének százéves évfordulóján Szerbia szerepének és felelősségének az átértékelése állt. Momčilo Pavlović nyilatkozatából kitűnik, annak ellenére, hogy nyugodtabban beszélgetnek a megjelenő művekről, azokat továbbra is historiográfiai revízióként élik meg. A szerb történetírássra, az egész szerb történelemre és a szerb identitásra mért csapásnak ítélik meg. Szerinte ez csak arról vall, hogy ez a történelmi kérdés ebben a pillanatban nagymértékben átpolitizált. „Amikor a szerbekről és az 1914-es Szerbiáról szólnak, a politikusok és történészek egy része tulajdonképpen a mai, 2014-es Szerbiára gondol” – írja. A szerb történészek arra törekszenek, hogy ezeket a kérdéseket a tudományos kutatások keretei között tartsák. Átértékelésre is szükség van, ha az tudományos alapokra és új tényanyagra támaszkodik, mert a tudományban nincs előrehaladás új tények és új mérlegelések nélkül. „Ebben az esetben azonban nincsenek új tények, nincs új forrásanyag. Csak új magyarázatok, új nézetek és a jelenhez idomított politizált emlékezések vannak.” Pavlović nézete szerint az I. világháborúról kialakított kép „westernizált” abban az értelemben, hogy a Nyugaton történt eseményeket emelik ki, viszont köztudott, hogy a háború első éveiben Keleten nagyobb volt az áldozatok száma. „Az I. világháború ebben a térségben, a támadás pillanatától, eredeti szerb ügy. Szerbiához és a szerbekhez kötődik, és nem a jugoszlávokhoz. Szerbia volt az – Montenegróval egyetemben – ebben a térségben, amelynek saját állama volt. A háború végén Szerbia a saját államiságát belefojtotta a közös állam megteremtésébe, ezáltal relativizálódtak a szerb áldozatok az I. világháborúban.”

Dimić annak a véleményének adott hangot, hogy „kreatív dialógusra” mindig szükség van, de ebben az esetben az nem jött létre. A nagy tudomány képviselői a világtörténelemmel foglalkozva eltörlik a nemzeti történelmeket. Ez nem helyes. Amikor a világtörténelemről írnak, abba be kell kapcsolni a nemzeti történelmeket és azt a tudást is, amit ezeknek a nemzeteknek a történetírása felmutatott, mivelhogy a nagyhatalmak nem voltak egyedül a történelmi színtéren, mint ahogyan ma sincsenek. A másik következtetés, amit az elmúlt hat hónap alatt levont a szerb történettudomány, hogy a háború kitörését közvetlenül megelőző időszak eseményeinek – amelynek során Európa sorsa eldőlt – a rekonstrukcióját ismét el kell végezni. Dimić szerint vissza kell térni a dokumentumokhoz, mert ismét azzal a jelenséggel szembesülünk, hogy a tényeket mellőzik, és „helyettük már a múlt interpretációira alapoznak, amelyek nem az eredeti forrásanyagra támaszkodnak. Így olyan képet alakítanak ki a múltból, amelyik nem ad hiteles képet az akkori valós helyzetről.” Dimić csak azt tartja problematikusnak, hogy a történelem revíziója a politika kezdeményezésére történt. Az átértékelésekre mindig akkor kerül sor, amikor erre a politikának szüksége van. Valamikor a vétkest és az okot keresték a háború kitöréséért, ma pedig a felelőst. A terminológiai változásnak az „új narratívában” meghatározott helye van. Dimić szerint Szerbia nem is akart háborúzni, és hadserege nem is volt képes egy újabb hadviselésre. Sem bel-, sem külpolitikailag nem készült offenzív lépésre az Osztrák–Magyar Monarchia ellen, ilyen terveket sem szőtt,

míg a Monarchiának voltak Szerbia-ellenes tervei 1907-től. Dimić szerint nem létezett egy előre elgondolt terv, amely Szerbiát a háborúba küldte volna. A világháborút egy olyan esemény robbantotta ki, amiben Szerbiának nem volt szerepe. Ez az, amit azok, akik a történetírásban már megalkotott képet revideálni szeretnék, tudatosan mellőznek.

Predrag Marković szerint a szerb historiográfia válasza a revíziós kísérletekre „improvizált”, de ilyenek az állami megemlékezések is. Szerinte ezek „diletáns” módon történtek. A történettudományban felmerülő kérdésekre az államelnök, az újságírók és az utcán járó polgárok reagálnak, de egy akadémiailag verifikált, egységes, központi választ a revíziós kísérletre és Szerbia felelősségére vonatkozóan a szerb állam nem adott. Marković szintén jelentősnek tartja a következő évben a Belgrád védelmének százéves évfordulójáról való megemlékezést, és annak a ténynek a hangsúlyozását, hogy Szerbia nem kapitulált.

Dimić arra is rámutatott, hogy a történészeket az I. világháborút követő időszakban két dolog érdekelte: a kezdet és az eredmény. Azok az áldozatok, amelyeket a győzelemért hoztak, a 20. század második felében teljesen háttérbe szorultak. Véleménye szerint 1945 után a hatalmon lévők az I. világháborúról alkotott képet tudatosan „elhomályosították”. Egy olyan mozgalomról volt szó, amely azt hitte magáról – véli Dimić –, hogy „menet közben alkotja a történelmet”, és annak magyarázatára egyedül neki van joga. Állítását Marković a következő megjegyzésével egészítette ki: „El kell ismerni, hogy a Karadörde-csillaggal kitüntetetteknek a kommunisták adtak először valamilyen kedvezményeket. Még Titónak is jobb érzéke volt ehhez, mint a mai hatalomnak. Ő, amikor Görögországban járt, rendszeresen ellátogatott Zejtinlikre és Korfu szigetére. Ő az ellenséges oldalon harcolt, de megérezte, hogy forradalmi projektumát, a népfelszabadító háborút össze kell kötnie az első világháborús felszabadító harcokkal. Ők (a kommunisták) két szerb történelmi esemény emlékét őrizték. Az egyik az első szerb felkelés 1804-ben, a másik az I. világháború. Az Ifjú Bosznia kultuszát is ők alakították ki. Ők voltak azok, akik az Ifjú Bosznia tagjairól utcákat neveztek el.”¹⁷ A közös beszélgetés során a történészek pedig azt a következtetést vonták le, hogy egy olyan államot kell kiépíteniük, amely a szerb nép érdekeit szolgálja.

Miért folyik az átértékelés?

A belgrádi Mile Bjelajac – a Modernkori Történelmi Intézet tudományos tanácsadója – azon szerb történészek közé sorolható, akik erre a sajátos történelmi revizionizmusra hosszabb lélegzetű tanulmánnyal reagáltak. Történeti érdeklődésének közepontjában a katonai és polgári erőviszonyok állnak mind belföldi, mind külföldi viszonylatban. Mile Bjelajacot a szerb és a jugoszláv történetírás kérdései is foglalkoztatják. A *Politika* című napilapban megjelentetett sorozatának bevezetőjét azzal az

17 Ebben a beszélgetésben a résztvevők hosszasan taglalták, hogy a kommunista katonai vezérkar akkor kezdte tanulmányozni az I. világháborús szerb katonai tapasztalatokat és taktikát, amikor összetűzésbe került a Szovjetunióval. Ekkor kezdik a Katonai Akadémián a régi korok hadtörténetének tanítását is. Erre külön intézetet alapítanak, amelynek igazgatója egy I. világháborús szerb tiszt lett.

állításal kezdi, hogy erre a történelmi revízióra a százéves évforduló kapcsán került sor. Azonban „már száz évvel ezelőtt elkezdtek azoknak a konstrukcióknak a fabrikálását”, amelyeknek az volt a szándékuk, hogy bizonyítsák a háború jogosságát, valamint elősegítsék Németország világhatalmi pozíciójának megteremtését, és megvédjék az Osztrák–Magyar Monarchia megingott nagyságát. Az I. világháború igazi és valós okát Bjelajac a geopolitikai tényezőkkel magyarázza: míg az antant a fennálló egyensúly megőrzésére törekedett, a hármasszövetség európai és Európán kívüli szupremációra tört. A kis államok – Szerbia, Luxemburg vagy Belgium –, nézetei szerint, földrajzi elhelyezkedésükből fakadóan „áldozatai” lettek ennek a háborúnak. Szerbia történelmi helyzetének mai értékelését Bjelajac az 1914-es és az 1941-es hangokhoz hasonlítja. „Hogy lehet az, hogy Európa számára a kis szerb nacionalizmus és imperializmus volt a legveszélyesebb?” – teszi föl a kérdést. „Milyen értékrend az, amely a nagyoknak megadja azt az erkölcsi jogot, hogy megszálljanak, anektáljanak, »civilizáljanak«, miközben ezt a jogot a kicsiktől megvonják?”¹⁸

A viták az I. világháború kitörésének okáról 1914-től folytonosan jelen vannak, és szakmai, ideológiai, politikai dimenzióval rendelkeznek. A Balkán-kérdéshez való újabb viszonyulás a 20. század 90-es éveitől van jelen, így a nyugati történészek ismételten a „szerb faktorral” foglalkoznak, ismételten a bűnöst keresik, és nem a nagy összeütközés és globális konfrontáció mély gyökerei után kutatnak. „A 20. század végén kísértetként ismét megjelent az osztrák–magyar flosculus, amely a »civilizálatlan Balkánról« szól, ahol egy civilizált nagyhatalomnak kell rendet teremtenie.” A „kultivizált” Balkán eszméjének propagálójaként, és a Balkánról kialakított „rasszista előítélet” hirdetőjeként pedig ismételten Németország jelent meg.¹⁹

Ezeket az állításokat fejti ki bővebben Mile Bjelajac *1914–2014. Miért van a revízió?* (1914–2014. Zašto revizija?) című kötetében is.²⁰ Belgrádi ismertetői szerint a „tudós racionalitásával” közelítette meg a témát. Szándéka pedig az volt, hogy tudományos és elemző módszerével keressen választ arra, hogy az I. világháború kitörésének kapcsán megjelent és általánosan elfogadott ok és okozati kapcsolat történeti magyarázata miért esett revízió alá, és került hangsúlyosan előtérbe Szerbia felelősségének és Gavrilo Princip merényletének kérdése. Nézete szerint a II. világháborút követő időszakban ez a történelmi esemény az akkori történetírás „elhanyagolt”, kevésbé kutatott témái közé tartozott, mert azt nem lehetett beilleszteni az „új ideológiai és politikai rendszerbe”. Majd megteremtődtek a feltételek, és mára, a százéves évforduló kapcsán, már egy új rendszerhez kell igazodniuk a történészeknek, ez pedig nem a tényekre alapozó „történelmi igazság”, hanem a száz évvel ezelőtti, a háborút megelőző retorika felelevenítése.

Mile Bjelajac, Ljubodrag Dimićtyel egyetemben, az évforduló kapcsán leg többet szereplő történészek közé tartozik. Napjainkban, a belgrádi televíziónak nyilatkozva, a már ismertetett nézetek mellett arról is szólt, hogy szerinte ennek a Nyugatról érkező, revíziót sugalló irodalomnak tulajdonképpen nem is az I. világháború

18 Bjelajac, 2013. Lásd még: Bjelajac, 2014. 6–9.

19 *Politika*, 2013. november 30.

20 Bjelajac, 2014.

értékelése az igazi célja, hanem a II. világháború befejeződésének 70. évfordulója kapcsán már a II. világháborúért való felelősség kérdésének felülvizsgálata és annak historiográfiai „előkészítése” van folyamatban.²¹

A szerb szakmai közvéleményben az I. világháború kitörésének kapcsán egyre inkább jelen van az I. és a II. világháború közti összefüggésekre való hivatkozás. Az I. világháborút összegző enciklopédia az előszóban például a következőket írja: „Az első és a második világháború kapcsolata nemcsak az időbeli közelségből, hanem abból a tényből is fakad, hogy a második világháborúban részt vevő majdnem minden ezredes az első világháborúnak is résztvevője volt, alacsonyabb rangban. Más szóval a második világháború ezredesei még Németországban is jól tudták, hogy milyen a háború, talán ezért is nekik volt a legnagyobb fenntartásuk – a politikusokkal ellentétben – egy újabb háború kihívásaival szemben. De ne is beszéljünk Jugoszláviáról és a szerb, vagyis a jugoszláv ezredesekről, akik megölték a Balkán-háborúkat (1912–1913), az első világháborút (1914–1918), a ceri, a drinai és a kolubarai ütközeteket (1914), Korfut (1916) és a szaloniki front áttörését (1918). Az ő lelki szemeik előtt annak a számtalan jelöletlen sírhelynek a képe és azoknak a katonáknak a lelke lebegett, akikkel újabb háborúba kellett indulni, nagyobbba annál, amely éppen befejeződött, az emberiség történelmének legnagyobb háborújába. Ők nem akartak újabb temetőket. Számukra a háború nem politikai kaland volt, sem pedig egy »bármilyen jó jelentő lehetőség«, újabb egymillió szerb gyerek sírja árán. Ők így is eléggé sajnálták Szerbiát és egy lekaszabolt generációt. De nem így gondolkodott mindenki, így az sem, aki Szerbiától távol »egy tiszta faj« világhatalmáról álmodott.”²²

A széles közönségnek szánt munkák

2014 nyarán és őszén nemcsak az I. világháború kitörését taglaló és a revízió szándékát elítélő munkákat adtak közre, hanem az új művek mellett régen megjelent emlékezések és dolgozatok is újra napvilágot láttak. Csak úgy harsogott a szerb közvéleményre nagy hatással lévő média az ilyen interjúktól és reprint kiadásban megjelent forrásanyagtól. Több kiadó is megjelentette Gavriló Princip életrajzát. Kiadták azoknak a külföldieknek az emlékiratait is, akik a szerb közvélemény tetszését már korábban megnyerték, Archibald Reisknak *Halljátok, szerbek* (Čujte Srbi) című visszaemlékezését, számba vették az I. világháborúban részt vevő nőket, Milunka Savićot és a többieket. Az egyes csaták részletes ismertetését is közölték, amelyekben a szerb hadsereg győzedelmeskedett az osztrák–magyar hadsereg fölött. A magyarországi szerbekkel is tüzetesen foglalkoztak, nemcsak azokkal, akik önkéntesként harcoltak a szerb hadseregben, hanem az internáltak sorsáról és a kivégzésekről is számot adtak.

A százéves évfordulóra jelent meg a Nebojša Stefanović által összeállított enciklopédia (*Enciklopedija Prvog svetskog rata 1914–1918*).²³ Az enciklopédiában nemcsak fényképek, hanem külön mellékletben hadi térképek is szerepelnek. A

21 *Jutarnji program RTS*, 2014. október 16.

22 Stefanović, 2014. 11.

23 Stefanović, 2014.

háború kezdetére vonatkozó tételekben az Ifjú Boszniát bosznia-hercegovinai nemzeti forradalmi ifjúsági szervezetként emlegeti, amelynek a szerző szerint nem volt „világosan megfogalmazott programja”, csak megbékíthetetlen álláspontja az Osztrák–Magyar Monarchiával szemben. A sarajevói merénylet a „legmesszebb ható” következményekkel járt a világtörténelem szempontjából. A sarajevói merénylet következményei miatt a 20. század legfontosabb merényletei közé tartozik. „Ezt a merényletet az Osztrák–Magyar Monarchia arra használta fel, hogy megkezdje a (már előkészített) Szerbia elleni hadmozdulatokat, amelyek az I. világháború kitöréséhez vezettek.” A szerző szerint a merénylet célja a „délsláv népek egyesülése” volt. Gavrilo Principet a címszóban „szerb nemzeti forradalmárnak” nevezi, aki a merényletet követő perben azt vallotta, hogy a délsláv népek egyesüléséért és az Osztrák–Magyar Monarchia ellen harcolt.

Ebben a historiográfiai áttekintésben csak a legjelentősebb műveket és véleményeket ismertettük bővebben. Azokat, amelyek 2013 végén és 2014-ben híven tükrözték azokat az álláspontokat, amelyeket a mai szerb történetírás meghatározó vonulata rögzíteni akart a szerb nép kollektív emlékezetében. A szerbség kollektív emlékezetét azonban nem csupán a hivatásos historiográfiától jövő impulzusok érték. Ezek közé tartozik Emir Kusturica filmrendező azon törekvése is, hogy felújítsa a Gavrilo Princip ellen folytatott jogi eljárást. Ebben Tomislav Jovanović akkori szerb oktatási miniszter támogatását élvezte. Kusturica a miniszterrel való beszélgetésben azt bizonygatta, hogy olyan új, eddig ismeretlen dokumentumok vannak az általa vezetett Andrić Intézet tulajdonában, amelyekkel meg lehet indítani a per újrafelvételét.²⁴ (Idekívánczik az a megjegyzés, hogy 2014 tavaszán a sarajevói tüntetések alatt, amikor a tüntető tömeg felgyújtotta az államigazgatás épületeit, és Bosznia-Hercegovina Állami Levéltára is leégett, a Gavrilo Princip ellen folytatott eljárás iratai is a tűz martalékává váltak.)

*

Szerbiában a Nagy Háború kezdetének százéves évfordulója kapcsán nemcsak a tudomány, hanem a közvélemény érdeklődésének is a középpontjában a külföldi szakirodalom revizionistának minősített írásaira adott válasz állt. Emellett számos olyan publikáció is megjelent, amely a világháború kitörésére vonatkozik, és a szerb nép szerepét pozitívan értékeli, vagy a szerb hadsereg győzelmes csatáival foglalkozik. Az ilyen jellegű kiadványok nyomot hagynak egy egész generáció kollektív emlékezetében, amelynek hatásától csak nagy erőfeszítések árán tud majd megszabadulni a szerbség.

A fiatalabb történészgeneráció képviselői, így Miloš Ković is, úgy tartják, hogy az I. világháború ideje egy olyan kor, amely a szerb nép szemszögéből nemcsak a Nagy Háború miatt jelentős, hanem az új szerb állam modernizációjának kérdése szempontjából is. Ković is részt vesz abban a nagyobb kutatásban, melynek eredményei a *Szerbek 1903–1914: Intellektuális történet* címmel jelennek majd meg. Nézete szerint nem lesz könnyű bemutatni a korszak Szerbiáját, amely-

²⁴ Kusturica, 2014.

nek társadalma kívülről egységesnek, írástudatlannak tűnik, de belül valójában nagyon összetett volt. A kicsi, de vezető szerepre vállalkozó polgári réteggel rendelkező nemzet története igen szerteágazó és szövevényes. Ković szerint éppen a szellemi, kulturális folyamatok bemutatása során tud majd a szerb történetírás újat mondani, és az ilyen kutatások és könyvsorozatok Szerbia igaz történeti képét mutatják majd fel. Egyelőre azonban a Ković által képviselt nézetek háttérbe szorulnak, és még mindig a „kispolgári izgalommal” telített művek és szerzőik próbálják felvenni a harcot az I. világháború kezdetére emlékező világgal és a más utakon haladó történettudománnyal.²⁵

Talán a Ković által kijelölt utat követve tudna a szerb történettudomány megbirkózni nemcsak ezzel a problémával, hanem az egykori Jugoszláviával kapcsolatos történelmi kérdésekkel is. A források tudományos gyűjtésével, a forráskritika módszereivel, a modern történettudomány szellemében kellene felülvizsgálnia a szerbség történelmét és ily módon önmagára találnia.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadott források és szakirodalom

Bjelajac

2013 Bjelajac, Mile: Uoči stogodišnjice Prvog svetskog rata. In: *Politika*, 2013. november-december.

2014 Bjelajac, Mile: 1914–2014. Zašto revizija? Stare i nove kontroverze o uzrocima Prvog svetskog rata. Beograd, 2014.

Ekmečić

2013 Ekmečić, Milorad: Mrak lebdi nad nama. In: *Pečat*, 296. sz. 2013. november 29.

Fischer

1961 Fischer, Fritz: *Griff nach der Weltmacht. Die Kriegszielpolitik des kaiserlichen Deutschland 1914/18*. Düsseldorf, 1961.

Jovanović

2013 Jovanović, Miroslav: *Srbi kolateralna šteta pokušaja promene istorije*. http://www.b92.net/info/intervju/index.php?yyyy=2013&nav_id=775856. 2013. november 10.

Ković

2014 Ković, Miloš: Intervju sa Milošem Kovićem. In: *Kulturni dodatak, dnevni list „Politika”*. 2014. április 22. <http://www.clio.rs/vesti.php?id=673>.

Kresović–Đurić Mišina

2013 Kresović, Tomislav–Đurić Mišina, Veljko: *Uspon i pad srpske historiografije*. <http://www.magazin-tabloid.com/casopis/?id=068&br=287&cl=36>

Krestić

2014 Krestić, Vasilije: SANU vodi antisrpsku politiku. In: *Večernje novosti*, 2014. június 22. <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/drustvo/aktuelno.290.html:497355-Vasilije-Krestic-SANU-vodi-antisrpsku-politiku>.

²⁵ Ković, 2014.

Kusturica

2014 Kusturica, Emir: Poništiti proces Principu. In: *Politika*, 2014. február 8.

Memorandum

1986 *Memorandum Srpske akademije nauka i umetnosti – Nacrt*. Beograd, 1986.

Miladinović

2014 Miladinović, Veljko: Vreme smrti – Jesu li naše žrtve bile uzaludne? In: *Nedeljnik*, 2014. június 26. 18–29.

Mitrović

1981 Mitrović, Andrej: *Prodor na Balkan i Srbija 1908–1918. Srbija u planovima Austro-Ugarske i Nemačke 1908–1918*. Beograd, 1981.

1984 Mitrović, Andrej: *Srbija u Prvom svetskom ratu*. Beograd, 1984.

Radojević-Dimić

2014 Radojević, Mira-Dimić, Ljubodrag: *Srbija u Velikom ratu 1914–1918*. Beograd, 2014.

Stefanović

2014 Stefanović, Nebojša: *Enciklopedija Prvog svetskog rata 1914–1918*. Novi Sad, 2014.

Žarković

2014 Žarković, Miodrag: Princip je naš, Hitler nije. In: *Pečat*, 305. sz. 2014. február 7.

ÁGNES ÓZER

NOTHING NEW IN SERBIA

THE ASSESSMENT OF THE FIRST WORLD WAR AND THE RECEPTION OF THE NEWEST FOREIGN LITERATURE IN SERBIA

This paper gives an overview of the output of Serbian historiography on the 100th anniversary of the outbreak of World War I. Contemporary Serbian historians have recently begun releasing short and long form publications dedicated to this historic event, as a reaction to new historic works from the west. This is in response to new historical viewpoints which, according to Serbian historians, neglect the fact that Serbia was among the victorious countries in World War I, and that today's historiographical views are under heavy influence from stereotypes of Serbia that arose during wars waged on the territories of Former Yugoslavia. In their opinion, the roles of Serbia and Gavrilo Princip in the events preceding the outbreak of the Great War are re-evaluated in that light. Differences in viewpoints thus became more striking by 2014, so eventually a drastic polarization of opinion took place, which was not based on the results of new research, but chiefly came from old, already published literature. Serbian historians from older and younger generations and those in-between, declared that there has been a paradigm shift in attitudes on the circumstances of the outbreak of World War I among western historians, and with that, the historical perception of Serbia, which used to be seen as a victor in the war, has substantially changed ahead of this jubilee. Judging by works thus far, Serbian historians largely defended their stance from a national angle, which can be interpreted as an existence of an ideological continuity in several views of the Memorandum of the Serbian Academy of Sciences.

CONTENTS

The Great War's Interpretations in Regional Approach (László Szarka)	165
--	-----

Studies

László Szarka: From Multi-national Empires to Multi-ethnic Nation States: State-Building Nationalism in East-Central European Countries during the First World War	171
Enikő Gyarmati: Austria–Hungary in the First World War – in the Recent English Language Scholarly Literature	193
Mile Bjelajac: The Role of Serbia in the Current Historical Debates on the Origins of the First World War	217
Ágnes Ózer: Nothing New in Serbia: The Assessment of the First World War and the Reception of the Newest Foreign Literature in Serbia	241
Barna Ábrahám: The International Dimension of the Slovak Question during the First World War	257
László Kürti: Identity and Propaganda in the Art of Miltiades Manno at the Time of the First World War	289
Gabriela Dudeková: Family and Survival Strategies during the First World War: Long-term Changes in the Slovak Society	311

Book Reviews

Kokugaku in Meiji-period Japan: The Emergence of the Modern Japanese National Consciousness (Ildikó Farkas)	333
The Image of Balkan Wars in the Recent French Literature (Gábor Demeter)	338
The Role of the Albanian Storm Centre in the Outbreak of the First World War (Gábor Demeter)	341

SZERZŐINK

Ábrahám Barna, PhD, tudományos munkatárs, MTA BTK Történettudományi Intézet • Bjelajac, Mile, a történettudomány doktora, tudományos tanácsadó, igazgató, Institut za noviju istoriju Srbije (Szerbiai Modern Kori Történeti Intézet), Belgrád • Demeter Gábor, PhD, tudományos munkatárs, MTA BTK Történettudományi Intézet • Dudeková, Gabriela, PhD, tudományos főmunkatárs, Historický ústav SAV (Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézet), Pozsony • Farkas Ildikó, PhD, tudományos munkatárs, egyetemi docens, MTA BTK Történettudományi Intézet, Károli Gáspár Református Egyetem • Gyarmati Enikő, doktorandusz, Eszterházy Károly Főiskola, Eger • Kürti László, habilitált egyetemi tanár, Miskolci Egyetem BTK • Ózer Ágnes, a történettudomány doktora, múzeumi tanácsos, igazgató, Muzej Vojvodine (Vajdasági Múzeum), Újvidék • Szarka László, kandidátus, tudományos főmunkatárs, MTA BTK Történettudományi Intézet

Ára: 600 Ft
Előfizetőknek: 500 Ft

TERJESZTI A MAGYAR POSTA

Előfizethető személyesen a postahelyeken és a kézbesítőnél, vagy a Központi Hírlap Iroda zöldszámán: 06-80/444-444, e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu, faxon: 1-303-3440, vagy levélben a Magyar Posta Zrt. Központi Hírlap Iroda, Budapest 1008 címen.

Számonként megvásárolható az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetében (1014 Budapest, Úri utca 53., telefon: 224-6700/624, 626 mellék).

A Világtörténet 2015-ös évfolyamának megjelentetését
a Magyar Tudományos Akadémia és a Nemzeti Kulturális Alap támogatja

nka

Nemzeti Kulturális Alap